

Uly iliň soltany!

Category: Kitapcy, Oba hojalygy: maldarçylyk we ekerançylyk

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Uly iliň soltany! ULY ILIÑ SOLTANY!

Hakykaty aýdalyň, türkmen sährasynda ýetişýän guşgursak ak bugdaýyň reňkem başga, tagamam başga, ysam başga!

Bir sapar türkmeniň guşgursak ak bugdaýyndan taýýarlanan undan bişirilen tamdyr çöregini iýen gaýra ýurtly, soňra ony uzak wagtlap buýsanç bilen ýatlaýar.

Ýöne diňe bir türkmen çöregi däl, türkmeniň guşgursak bugdaýynyň hut özünden taýýarlanan tagamlay dadyp gören hem olaryň hoştap ysyny we lezzetini uzak wagtlap ýatda saklaýar.

* * *

... Halkymyzyň arasyndaky şeýle täsin tapmaçany oglanka çözjek bolmadyk beri barmyka?!

*Ýere urdum paltany,
Agzy gyzyl haltany,
Ýerden bir oğlan çykdy,
Uly iliň soltany!*

Türkmen çagalarynyň hemmesi hem şol tapmaçanyň manysynyň türkmeniň guşgursak bugdaýydygyny bilýändir. «Ýere palta urmak» barada düşündirsek, gadym zamanlar türkmenlerimiz tomus ýygnan bol galla hasylyndan torbadyr haltalaryny, äpet çuwallaryny gözänsoňlar, artykmaç bugdaýy saklamak üçin çuň çukur gazypdyrlar. Ol çukuryň diwaryny, düşegini bugdaý samanyndan alnan sypal bilen suwap, ol çukura jemlenip guradylan bugdaý hasylyny guýup, üstüni galyň suwapdyrlar. Şol çukura türkmenlerimiz «ury» diýip at berýärler. Ynha, şol ýüzüne arassa toýun suwalan urynyň üstüni açmak üçin berkiräk pil ýa-da teşe, palta ulanypdyrlar. Ury ammaryň bir görnüşidir.

■ TÜMMÜL

Güýzlük ekilen bugdaý soňky ýylyň ýazynda sümbüle durýar. Sümbüle duran bugdaý däneleriniň içindäki süýdi entäk gatap yetiştirmäge, birnäçe sümbüli alyp, ony gowy közüň üstünde eýläk-beýläk, edil çişlik bişirilişi ýaly aýlasaň, ol bugdaý sümbüli köze gömlen mekge ýaly hoştap ys berip bişýär. Soňra ol bugdaý sümbüllerini eliňde owkalap, harpygyny üfläp goýberseň, eliň aýasynda doly gora (köze) bişen süýtlek däneleri galýar. Şol hoştap ysly köze (gora) bişen bugdaý sümbüline çagakak «**tümmül**» diýýärdiler.

■ DÄNIK

Ýaňy bişip ýygnalan guşgursak türkmen bugdaýyndan taýýarlanýan ýene-de bir örän datly, lezzetli tagam «dänik» diýip atlandyrylýar.

Ýygnalan bugdaý hasylynyň bir kilogramyny arassalap, ýuwup goýandan soň, gazan ataryp, içine 6-7 litr suw guýmaly. Suw gaýnap başlansoň, şol ýuwan bugdaýy oňa gapgaryp, gerekli derejede duz sepmeli. Gazanyň gapagyny sähelçe ýapyp goýsaň, onuň içindäki bugdaý dessine çişmek we ýumşamak bilen bolýar. Bir sellemden soň gapagyny açyp, ody peseldip, gaýnatmagy dowam etmeli. Bugdaý doly çişip ýumşanda, ody öçürüp, bugdaýy süzgüç bilen alyp gaplara goýmaly. Tagamy gaýnan mekgäni ýa-da salýan şorja dänigi iýseň hezil edinjärsiň...

■ GOWURGA

Bugdaý oragy dowam edýärkä, täze ýetişen bugdaý hasylynyň birki kilogramyny alyp, arassalap, aşagy güýçli közli gyzgyn gazana oklardylar. Ol gazandaky bugdaýy kepgir bilen yzygiderli bulansoňlar, edil bişmeginiň öň ýanynda onuň üstüne künji oklap bile gowrardylar.

Ynha, şol wagt gowrulýan täze bugdaý hasyly bilen künjiniň hoştap ysy çar tarapa ýaýraýar. Ol bişirilýän tagama türkmenlerimiz «**gowurga**» diýýärler. Garry eneler ol lezzetli tagamdan daş-töweregindäki çagajyklara käseläp paýlardylar.

Gowurga iýmegiň keýpi gowrulan günebakar çigdiniň maňzyny iýmegiň lezzeti ýalydyr. Ony şatyrdadyp iýýän çagalaryň keýpleri kökelyärdi.

■ ÝARMA

Täze ýygnalan harmandaky bugdaý açyk meýdanda guradylyp, soňra iki-üç adam ol bugdaýy pil bilen alyp, ýele garşy sowurýarlar. Oňa harman sowurmak diýýärdiler. Şonda jemlenen bugdaýyň içindäki gylçygy, harpygy, beýleki ösümlikleriň däneleri bir gapdala aýrylyp, bugdaý däneleri arassalanýar. Ol arassa bugdaýlary jemläp, degirmene äkidip, nobata durup üwedip öýüňe getirýänçäň, ýene-de bir aý töweregi garaşmak gerek bolýar ekeni. Şonuň üçin ata-babalarymyz ol täze hasyldan bolan bugdaýyň 5-10 kilogramyny el degirmeniniň uly dişinde üwäpdirlər ýa-da sokuda döwüpdirlər. Ol ikä, üçe bölünen bugdaý dänelerine türkmenlerimiz «ýarma» diýýärler.

Ýarym kilogram ýarmany alyp, uşakgöz elekde eleýärler. Elegiň gözeneginde ýarma galýar, aşak bolsa bugdaýyň uny gaçýar. Soňra gazanda käşiri, sogany, bölek-bölek eti (kellebaşagyň eti bolsa, ýarma has hem datly bolýar) ýag bilen (palaw bişirilendäki ýaly) gowurmaçlaýarlar. Olar ýagşy gowrulandan soň, gazana üç litr suw guýýarlar. Ol suw kellebaşagyň gaýnan suwy bolsa, ýarma has hem lezzetli bolýar. Haýal ýanýan otda gaýnan ol gazana ýarym kilogram ýarmany guýýarlar. Soňra gazany kepgir bilen zygiderli bulap durmaly. Sebäbi ýarmanyň gazanyň düýbüne ýelmeşmegi ahmal. Onsoň 2-3 sagat zygiderli bulanyp duran ýarma şeýle bir bişýär welin, iýsen tagamy agzyňdan gidenok. Baş-alty adamy doýurjak guşgursak bugdaýyndan taýýarlanan ýarma ynha şeýle bişirilýär.

* * *

Hakykatdan hem bugdaý türkmeniň ýaşaýşynyň bir bölegi. Köp ýagdaýda gowy zat «bugdaýa» meňzedilýär. **«Bugdaý nanyň bolmasa, bugdaý sözüň ýokmudy?!»** diýmegiň özi adamlara hoş sözli, sypaýyçylykly bolmagy ündew edýär.

Türkmenlerimizde yüz-gözi nurana adamy sypatlandyrsalar:

«Bugdaýreňk, meňizli-mañyzly kişi» diýýärler. Diýmek, nazarkerde türkmen bolmak üçin bugdaýreňk sypatda bolmak hem şert ekeni.

■ SOŇLAMA

Bugdaý – türkmen topragynyň altyn hasyly, türkmen ojagynyň Soltany. Bugdaý çöreginiň saçagymyzda bol bolmagy milletiň bagtyýarlygyndan nyşan. Ýeneki ýyllar hem bugdaý hasyly üçin bereketli, halkymyz üçin rysgallt ýyllar bolsun!

Şeýle bolsa, hoştap ysly tümmül iýjek türkmene sümmül, künjüli gowurga we kellebaşayakly ýarma iýjeklere hem bugdaý bol tapylar.

Siziň her biriňize her bir ekerançylyk ýyly türkmeniň guşgursak däneli bugdaýyndan bişirilýän dürli tagamlary iýip, hözirini görmek miýesser etsin!

Juma ATAYEW. Oba hojalygy: maldarçylyk we ekerançylyk